

Magyarország és a Szovjetunió 1957–1964.

Beszámoló az OTKA támogatással végzett munkáról

A pályázat benyújtásakor azt a célt tűztem magam elé, hogy szisztematikus magyarországi és oroszországi levéltári kutatómunka segítségével feltárjam az 1956 és 1964 közötti kétoldalú kapcsolatok történetét. A két ország kapcsolatrendszerére valamennyi aspektusának bemutatására törekedtem, vagyis a politikai kapcsolatok alakulása mellett foglalkozni kívántam a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködéssel, valamint a kulturális kapcsolatok alakulásával is. Tekintettel arra, hogy a magyar–szovjet kapcsolatok nem mutathatók be csupán klasszikus diplomáciai kapcsolatokként, a kutatás során vizsgáltam a szovjet vezetésnek a magyarországi belpolitikára gyakorolt hatását, illetve a két ország és a szocialista tábor külpolitikai lépéseinek összehangolását, egyeztetési mechanizmusát.

A pályázat megvalósítása során első lépésként a témára vonatkozó hazai és idegen nyelvű (mindenekelőtt oroszul és angolul megjelent) szakirodalom feldolgozására törekedtem. A munkatervben felsorolt szakirodalom mellett tanulmányoztam a pályázati periódus időszakában megjelent új tudományos munkákat is. Az orosz nyelvű szakirodalom esetében elsősorban Szergej Hruscsov édesapjáról írt trilógiájának harmadik, Hruscsov külpolitikájával foglalkozó részét kell megemlíteni. (Сергей Хрущёв: Рождение сверхдержаву. Москва, 2010.) Fontos, eddig teljességgel ismeretlen forrásokat adtak közre 2009-ben a KGB és a szovjet hadsereg különleges egysége 1956. végi –1957. eleji magyarországi tevékenységéről, amelyek jól mutatják, hogy a szovjet katonai és belügyi egységek milyen aktívan vettek részt a forradalmárok elleni megtorlásban, s mennyire korlátozott volt a magyar vezetés mozgástere. (Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД. Москва, 2009.; Ismertetését lásd Baráth Magdolna: Az „inspirált forradalom” szovjet dokumentumai. Múltunk, 2009/3. sz. 280–288.) Az angol nyelvű munkák közül Vladislav M. Zubok: A failed empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev című, 2007-ben megjelent munkája szolgált háttéranyagul a szovjet külpolitika megértéséhez. Folyamatosan figyelemmel kísértem az orosz tudományos folyóiratokban (Novaja i novejsaja isztorija, Voproszi Isztorii, Isztoricseszki Arhiv) a témámhoz szorosan kapcsolódó, illetve a korszak szovjet külpolitikájával foglalkozó cikkeket.

A szakirodalom mellett levéltári kutatómunkát folytattam a Magyar Országos Levéltár különböző fondjaiban. A téma szempontjából egyfelől a Külügyminisztérium szovjet referatúrája, illetve a volt külügyi vezetők iratai, másrészt – a kapcsolatok jellegéből adódóan – az MSZMP KB, PB, Titkárság jegyzőkönyvei, Kádár János KB-titkári iratai voltak a

legfontosabb források. Emellett kutattam a Pénzügyminisztérium Nemzetközi Főosztálya, a Gazdasági Bizottság, az MSZMP KB Külügyi Osztálya, Gazdaságpolitikai Osztálya, és Apró Antal miniszterelnök-helyettesi irataiban. Kutatást folytattam az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában is – elsősorban az állambiztonsági/belügyi szerveknél dolgozó szovjet tanácsadók tevékenységét, illetve a két ország titkosszolgálatai közötti együttműködést vizsgáltam. Az utóbbi témában két tanulmányt adtam közre.

A pályázati ciklus alatt hat alkalommal kutattam Moszkvában az Orosz Föderáció Külügyminisztériumának Levéltárában (magyar referatúra, budapesti szovjet nagykövetség iratai), az Orosz Állami Levéltárban (Kulturális Kapcsolatok Állami Bizottsága iratai), valamint a Legújabbkori Orosz Állami Levéltárban (az SZKP KB volt levéltárában). Az oroszországi levéltári kutatások során a legértékesebb iratanyagra a Külügyi Levéltárban bukkantam. Innen származnak a budapesti szovjetek nagykövetek, illetve a nagykövetség munkatársainak magyar politikusokkal folytatott beszélgetéseikről készített feljegyzések, amelyekből egy dokumentumkötetet állítottam össze.

A Kulturális Kapcsolatok Állami Bizottságának – az Orosz Állami Levéltárban őrzött – iratanyagában szintén találtam diplomáciai iratokat is: a budapesti szovjet nagykövetség diplomatáinak a magyar kulturális élet egyes területeiről készített elemzéseit, a kultúra irányítóival és vezető személyiségeivel folytatott beszélgetésekről készült feljegyzéseket, a Szovjetunió magyarországi propagandáját bemutató összefoglalókat. A magyar–szovjet kulturális kapcsolatokról, illetve a Szovjetunió magyarországi népszerűsítésének eszközeiről és módszereiről két tanulmányt írtam.

Az egykori pártlevéltárban a legértékesebb magyar vonatkozású dokumentumokat az SZKP KB nemzetközi kapcsolatok osztályának iratai között találtam meg; ezekből néhány szintén bekerült a kötetbe. A magyar–szovjet párt- és kormányküldöttség 1957. márciusi szovjetunióbeli látogatását megelőzően készített, a magyarországi helyzetről szóló elemzést bevezetővel ellátva külön is közreadtam.

Az oroszországi levéltárakban összegyűjtött orosz nyelvű diplomáciai iratokból a pályázati periódus alatt összeállítottam egy 32 ív terjedelmű, 219 iratot közreadó dokumentumkötetet, amely – a 2002-ben megjelent követi jelentésekhez hasonlóan – az 1956 és 1964 között Budapesten szolgálatot teljesítő szovjet nagykövetek feljegyzéseit tartalmazza a magyar politikusokkal folytatott beszélgetéseikről. Az első dokumentumok 1956. november elején, a második szovjet intervenciót követően keletkeztek, a kötetet lezáró feljegyzéseket pedig Nyikita Szergejevics Hruscsov első titkári posztról történt leváltását követően, 1964. november végén vetették papírra. Az orosz nyelvű dokumentumokat lefordítottam, magyarázó

jegyzetekkel láttam el és elkészítettem egy, a kétoldalú kapcsolat legfontosabb aspektusait bemutató, elemző bevezető tanulmány. Ebben arra a kérdésre is igyekszem választ adni, hogy a két ország közötti kapcsolatrendszerben milyen változások történtek az 1956 előtti időszakhoz képest, és milyen szerepet játszottak ebben a budapesti szovjet nagykövetek. Vizsgálom, hogy a szovjet diplomaták és a magyar politikusok közötti beszélgetések alkalmával milyen témák kerültek szóba, utalva az egyes események értékelésében magyar részről megmutató – több esetben lényegi, koncepcionális – eltérésekre is. A kötet kiadói szerkesztés alatt áll, a Napvilág Kiadó 2012 márciusában jelenteti meg.

Kutatási eredményeimről 2010 októberében előadást tartottam a Politikatörténeti Intézetben.